

“QUR’ON QISSALARI” YO’NALISHIDAGI ASARLAR TAHLILI

“Qur’on qissalari” yo’nalishidagi ilk asarlar qatoriga mashhur tarixchi, hadisshunos, Qur’on tafsiri va islom huquqshunosligi bilimdoni Ibn Kasirning “Al-bidoyat va an-nihoyat” (arabcha “البدائية والنهاية” o‘zbekcha “Boshlanish va nihoya”) nomli asarini qayd etish lozim. Ushbu asar o‘n to‘rt tomdan iborat bo‘lib, islom tarixshunosligiga oid eng taniqli ishlardan hisoblanadi. Kitob dunyoning yaratilishidan oxirigacha bo‘lgan „universal“ tarix va islom esxatologiyasini o‘z ichiga oladi. Kitobda payg‘ambarlar va oldingi xalqlar haqida qissalar, Payg‘ambarning siyrati va uning davrigacha bo‘lgan islom tarixi haqida gapirilgan. Ushbu asardan mashhur “Qisas al-anbiyya (“Payg‘ambarlar qissalari) ham olingan bo‘lib, unda payg‘ambarlar hayotidan qissalar keltirilgan va asosan, Qur’on oyatlari va hadislarga asoslangan.

Arabiston va Yaqin Sharqning islomgacha bo‘lgan tarix haqidagi qissalar Qur’on mazmunining muhim qismi bo‘lib, uning matnida juda ko‘p funksiyalarni bajaradi. Qissalarning o‘zlari ko‘pincha qat’iy vaqt oralig‘iga ega emas, shu bilan birga, ko‘plab mualliflar tomonidan voqealarning eng yorqin epizodlari eslatib o‘tiladi va shuning uchun ba’zi paytlarda Qur’on sharhining bir qismi sifatida amalga oshiriladigan maxsus izohlar tushunmovchiliklarga olib keladi.

Rossiyada yozilgan va 1883-yilda Tojiddin Ibn Jalchigul tomonidan Qur’onning yettidan bir qismiga teng shaklda nashr etilgan talqinida tarixiy qissalar nafaqat ma’rifiy, balki tarbiyaviy funksiyani ham bajaradi, o‘quvchilarga bag‘rikenglik va mehribonlik ideallarini singdiradi, bu ko‘pincha klassik ekzetik asarlardan sezilarli darajada farq qiladi.

Musulmon ilohiyoti nuqtayi nazaridan, Qur’on qissalari tarixiy jihatdan ishonchlidir. Ushbu hukm boshqa Qur’on bayonotlari singari qissalarning to‘g‘riligini ko‘rsatadigan oyalarga asoslanadi (masalan, 18-sura “Al-Kahf”, 13-oyat⁸ va 28-sura “Al-Qasos”, 3-oyat⁹). Musulmon muhitida qarama-qarshi pozitsiya XX asrning o‘rtalarida keng tarqaldi. Misrlik tadqiqotchi Muhammad Xallofallahning “Al-fan al-qasasi fil-Qur’an al-karim” (“Qur’onda qissalar janri”) kitobi katta bir harakatga sabab bo‘ldi. Asarda “Qur’ondagi qissalar Muhammad payg‘ambarning zamondoshlariga ma’lum bo‘lgan, badiiy qayta ishlangan ma’lumotlarga asoslangan” degan faraz ilgari surilgan

Ushbu asardagi jihatlarning aslida noto‘g‘ri ekanligini isbotlab beruvchi bir qancha dalillar mavjud:

Birinchi, Qur’onni qissalar bilan taqqoslaganlar uchun qattiq jazo bilan ogohlantiradi (16-sura “An-Nahl”, 25-oyat)¹⁰.

⁸ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْنَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَرِذْنَاَهُمْ هُدًى 18:13. Biz senga ularning xabarlarini haq ila qissa etib berurmiz. Albatta, ular Robbilariga imyon keltirgan yigitlardir. Va Biz ularga yanada ziyoda hidoyat berdik.

⁹ نَتْلُو عَلَيْكَ مِنْ نَبِئِ مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ 28:3. Iymon keltiradigan qavm uchun senga Muso va Fir’avnning xabaridan haq ila tilovat qilib beramiz.

¹⁰ 16:25. Shunday qilib, ular qiyomat kuni o‘zlarining gunohini to‘liq bo‘yniga oladi, hamda ilmsizlik qilib adashtirgan kishilarining gunohlaridan ham (bir qismini) bo‘yniga oladi. Bo‘yniga olayotgan narsasi qanday ham yomon!

Ikkinchidan, Qur'onni nozil qilgan Alloh osmonda va yerda nima bo'layotganini bilishi bir necha bor ta'kidlangan (25-sura "Al-Furqon"¹¹, 4-6-oyatlar)¹². Agar qissalar "haqiqiy qissalar" deb nomlangan bo'lsa, unda ularda tasvirlangan voqealar haqiqatan ham sodir bo'lgan.

Uchinchidan, Qur'on qissalarida tasvirlangan mo'jizakor voqealarning birortasiga Muhammad (s.a.v) guvoh bo'lmaganligi izohlanadi (3-sura "Oli Imron", 44-oyat)¹³ va agar ular xayoliy bo'lsa, bunday tushuntirishlar hech qanday ma'noga ega bo'lmaydi.

To'rtinchidan, oyatlardan birida qissalarning o'ylab topilganligi haqidagi fikrlarga qarshi "bu hayoliy qissa emas, balki ilgari nima bo'lganini tasdiqlash, hamma narsani tushuntirish, imonlilar uchun to'g'ri yo'l-yo'riq va rahm-shafqatdir" (12-sura "Yusuf", 111-oyat)¹⁴ deb keltiriladi.

Qur'on qissalarining haqiqat ekanligiga qarshi fikrlarni misrlik yozuvchi va adabiyotshunos Toha Husaynning (1973-yilda vafot etgan) "Fi-sh-shi'r al-jāhili ("Islomgacha bo'lgan she'riyat haqida") nomli kitobida ham uchratish mumkin. Muallif Qur'on va boshqa muqaddas kitoblarda tilga olingan belgilar diniy yoki siyosiy maqsadlarga erishish uchun uydirilganligini ilgari suradi. Masalan, yozuvchi Ibrohim va uning o'g'illari haqidagi Qur'on qissasini "arablar va yahudiylar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash, yahudiylik va islom o'rtasidagi uzluksizlikni asoslash istagi bilan o'ylab topilgan" deb izohlaydi. Ushbu fikrning asosi bir qator sharqshunoslarning "Ismoilning arablar bilan qarindoshligi haqidagi eslatma "Eski Ahd"da yahudiylar Rim hukmronligi ostida bo'lganidan va arablarning qo'llab-quvvatlashiga muhtoj bo'lganidan keyin paydo bo'lgan" degan taxmin edi¹⁵.

Toha Husaynning qarashlari musulmon dunyosida ham salbiy qabul qilinganligi tabiiydir. Bir qator tadqiqotchilar, shu jumladan, Farid Vajdi, Muhammad Al-Xadir Husayn, Abd Al-Muta'ali al-Sa'di uning qarashlarini tahlil qilishga qaratilgan alohida asarlar

¹¹ Suraning nomi bo'lgan "Furqon" kalimasi – haqni nohaqdan ajratib beruvchi degan ma'noni bildiradi.

¹² 25:4

{4} وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكُ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا (Qur'onga ishonmagan) kofirlar: "Bu uydirmadan boshqa narsa emas; uni Muhammadning o'zi to'qidi, unga boshqa kishilar yordam berdi", dedilar. Shu tariqa, ular nohaqlik qildilar, noto'g'ri ish qildilar.

25:5

{5} وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا Yana: "Bu avvalgilarning qissalaridir, (Muhammad) uni o'shalardan tuzib olyapti. Unga kechasi-yu kunduzi (boshqasi tarafidan) yozdirib turilibdi", dedilar.

25:6

{6} قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا Ayt: "U (Qur'on)ni osmonlar-u yerdagi sirni biladigan zot tushirdi. U juda kechirimlidir, ezgulik va ne'mat ulashuvchidir".

¹³ 3:44

(44) Bu – Biz senga bildirgan g'ayb xabarlaridandir. (Holbuki) Maryamning ta'minotini kim bo'yniga oladi deb (qura tashlash uchun) tayoqlarini otayotganida sen ularni yonlarida emas eding. O'zaro tortishayotganlarida ham ularni yonlarida emas eding.

¹⁴ 12:111 لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةً لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ خَدِيدًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً (111) Shubhasizki, ularning qissalarida aql-u vijdoni sof kishilar uchun ibrat bor. Bu (kitob) to'qib chiqarilgan so'z emas. Aksincha, bu o'zidan avvalgi kitoblarning tasdiqi, har narsani ochiqlab beruvchi, (bunga) ishonganlarga yo'l ko'rsatuvchi (ilohiy) qo'llanma – rahbar va rahmatdir.

¹⁵ Э.Р. Кулиев, Рассказы в Коране // Корановедение: Учебное пособие. — М. : Изд-во МИУ, 2010. — С. 191.

yozdilar. Bizning fikrimizcha, taniqli yozuvchi nafaqat o'z xulosalarini shubhali dalillar bilan asoslab beradi, balki uning vaziyatini zaiflashtiradigan holatlarni ham e'tiborsiz qoldiradi. Shunga qaramay, Toha Husayn va Muhammad Xalifa Allohning kitobida mavjud musulmon an'alarini qayta ko'rib chiqishda foydali bo'lishi mumkin bo'lgan yangi uslubiy tamoyillarni taqdim etadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, Qur'on qissalarining ishonchliligiga tanqidiy munosabat bildirgan sharqshunoslarning asarlaridan ilhomlangan J.Trimingem, V.Sent-Kler Tisdall, "bu muqaddas kitob arab milliy an'analari va urf-odatlarida mavjud qadimiy qissalarni "o'zlashtirish" natijasida paydo bo'lgan" degan tushunchani ilgari surishgan¹⁶. Shuni tan olishimiz kerakki, islomgacha bo'lgan davrda Markaziy va Janubiy Arabistonda qanday qissalar bo'lganligi to'g'risida tarixiy va arxeologik dalillar juda kam. Ushbu hududlarda yashagan yahudiy-nasroniy jamoalarining diniy g'oyalari to'g'risidagi ma'lumotlar ham juda cheklangan. Bundan tashqari, bu borada mavjud bo'lgan ma'lumotlarning katta qismi G'arb ilmi ma'lum ehtiyotkorlik bilan murojaat qiladigan islom dini davri manbalariga asoslanadi. Mahalliy sharqshunos E.Rezvaning "Qur'on syujetlari va qissalari "o'zlashtirilgan" ligi to'g'risidagi farazlarni isbotlaydigan to'g'ridan-to'g'ri manbalari topilmaganligini tan olishi kerak" ekanligini aytgani bejiz emas¹⁷.

Bizning fikrimizcha, Qur'on qissalari va ularning belgilariga bo'lgan munosabat tarix fani emas, balki imon mavzusidir. Qur'on, qissalarning haqiqiylikini tarixiy hujjatlar va ilmiy dalillar bilan tasdiqlashni da'vo qilmaydi. Aksincha, bu qissalar odamlar faqat Xudoning elchilari orqali o'rganadigan ichki bilimlarning bir qismi hisoblanadi: "Holbuki, sen bu uchun ulardan haq so'ramayapsan. Qur'on insoniyatga faqatgina eslatma – nasihatdir, xolos"¹⁸.

Ushbu yo'nalishda yozilgan yana bir asar – "Рассказы из Корана" ("Stories from the Qur'an") 1940-1950-yillarda hind ilohiyotchisi Muhammad Xifzurahmon Seoharvi (1901-1962) tomonidan yozilgan. Bu uning eng mashhur asari hisoblanadi hamda 2015-yilda rus tiliga tarjima qilingan. Ushbu asarning boshidanoq din tarixida mavjud qirq bitta payg'ambarning nomlari alohida qayd etilib, ularning har bittasiga alohida murojaat qilingan.

Mashhur rus olimi M.B. Piotrovskiyning 1991-yilda Moskvada nashr qilingan "Коранические сказания" nomli asari islom dinining muqaddas kitobi Qur'oni karimda mavjud bo'lgan "tarixiy" an'alar haqida so'zlaydi. Tarixiy qissalar asar matnining muhim qismini tashkil etadi, asosiy g'oyalarining aksariyatini, badiiy tilining o'ziga xos xususiyatlarini o'zida jamlaydi. Zero, "tarixiy Qur'on qissalarini tahlil qilish islom dinida diniy va madaniy vaziyatning ba'zi xususiyatlarini bayon qilishga imkon beradi"¹⁹. Ushbu shaklda Qur'on qissalari birinchi marta rus tilida bayon etilgan. Shuningdek, muallif ushbu

¹⁶ Э.Р. Кулиев, Рассказы в Коране // Корановедение: Учебное пособие. — М. : Изд-во МИУ, 2010. — С. 192.

¹⁷ <https://e-minbar.com/quranic-studies/rassказы-korane/korancheskie-rassказы-pravda-vymysel>

¹⁸ "Yusuф" surasi, 102-oyat.

¹⁹ <http://kronk.spb.ru/library/piotrovsky-mb-1991.htm>

asarni yaratish davomida juda ko'p mutaxassislarga murojaat qiladi, chunki u butun qissalar to'plamiga yangi yondashuvni taklif qiladi. Ular, birinchi navbatda, qissalarning Qur'on va'zidagi o'rni va arab madaniy muhiti bilan aloqasi nuqtai nazaridan ko'rib chiqadilar. Shuningdek, o'n yillik tadqiqot davomida erishilgan yutuqlar dunyodagi mashhur ensiklopediyalardan ham joy olgan²⁰. Sharqshunos, islomshunos, Ermitaj muzeyi direktori Mixail Piotrovskiyning kitobi shunchaki tarjima emas, balki Qur'onni his qilish uchun o'ziga xos qo'llanma. Qur'on qissalarining ajoyib tasodiflarini kashf etish, islom dinining paydo bo'lishi va tarqalishining sabablarini tushunish uchun katta yordam beradi.

Iroqlik mashhur mutafakkir Muhammad Rizo Husayn Sheroziyning ham aynan "Коранические сказания" nomli kitobi biografiya va memuar yo'nalishda yozilgan bo'lib, 2010-yilda "Sadra" nashriyoti tomonidan rus tilida nashr qilingan. Ushbu asar Qur'on qissalariga asoslangan payg'ambarlar va solihlar hayotidan qissalar to'plamidir. Asarda Muso (Moisey), Ibrohim (Avraam), Maryam (Mariya), Iso (Iusus), Nuh (Noy), Yusuf (Iosif) hayotidan qissalar keltirilgan hamda "yosh avlodning tarixiy-diniy qiyofasini anglashga bo'lgan chanqog'ining kuchayishi ushbu kitobning yozilishiga olib keldi..."²¹.

Bundan tashqari, Mahmud Ibn Ahmad al-Dosariyning 2017-yilda ingliz tilida nashr qilingan "The Magnificence Of The Qur'an Stories" ("Qur'on qissarining ulug'vorligi") asarida Qur'on qissalarida ulug'vorlik holatlari, qissalarning maqsad va ta'sir yo'nalishlari borasida Qur'on oyatlari asosida tahlil amalga oshirilgan. Mazkur asarda muallif Qur'onni o'rganish metodologiyasidan tortib, uning xususiyatlari, fazilatlari va unga yaqinlashish odob-axloqiga qadar hamma narsani muhokama qiladi. Bu Qur'on haqidagi bilim va faktlar dunyosini ochadigan foydalanuvchi qo'llanmasiga o'xshaydi. Barcha kitobxon va tadqiqotchilar uchun ushbu kitob Qur'onning bebaho hamrohi bo'lib, uning ulug'vorligi va boshqa barcha kitoblardan ustunligini eslatishga xizmat qiladi. Turli xil ko'rinadigan bir qator mavzularni muhokama qilish orqali muallif Qur'onning butun chizmasini yaratishga muvaffaq bo'ldi hamda bu asar ushbu akademik xarakterdagi boshqa har qanday qo'llanmadan ustun deya baholanadi²².

Yana bir sharqshunos Ingrid Mattsonning "The Story of the Qur'an: Its History and Place in Muslim Life" ("Qur'on qissasi, uning tarixi va musulmon hayotidagi o'rni") deb nomlangan kitobi 2008-yilda nashr qilingan. Olti bobdan iborat bu ilmiy asarda Qur'on va undagi qissalarning tarixiy ildizlariga boblar aro bosqichma-bosqich yondashib boriladi.

Birinchi bobda Qur'on, shuningdek islom dini paydo bo'lgungacha bo'lgan davrdagi Arabiston yarim oroli va payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v)ning hayotlari haqida umumiy ma'lumot berilgan.

Ikkinchi bobda Qur'oni Karim nozil bo'lgan yillar davomida musulmonlar jamoasining diniy-axloqiy rivojlanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, u hadis adabiyoti va ilmlarini

²⁰ Qarang: «Мифы народов мира» (М., 1980, 1982; 2-е изд. М., 1987, 1988), «Ислам» (М., 1990), «Ислам» (М., 1983; 2-е изд. М., 1986) и «Ислам» (М., 1989).

²¹ <https://litportal.ru/avtory/reza-shirazi/kniga-koranicheskie-skazaniya-135709.html>

²² https://books.google.co.uz/books/about/The_Magnificence_of_the_Qur_an.html?id=IxdApQwZFxC&redir_esc=y

muhokama qilishni, shuningdek, Qur'onning o'qilish uslublari va asosiy mavzularini tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Qur'onning og'zaki va yozma tarjimasi bilan bog'liq uchinchi bob yuqori darajada shuhrat qozongan va kitobning eng katta muvaffaqiyatli qismi bo'lib shakllangan.

To'rtinchi bobda Qur'on qissalarining musulmonlar hayoti va madaniyatidagi ko'rinishlari keltirilgan. Bu arxitektura namunalari muhokamasini ham o'z ichiga oladi.

Beshinchi bobda Qur'onni tushunish bilan bog'liq muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, intellektual muammolarni ko'rib chiqib, Qur'onga zamonaviy yondashuvlar qanday rivojlanganligi muhokama qilinadi.

Oltinchi bobda Qur'on qissalarini tushunish uchun ma'naviy muammolar ta'riflanadi hamda bunday muammolarga e'tibor qaratish o'quvchiga bunday muammolarni jiddiy qabul qilishda foyda olishga imkon beradi.